

rastanak s ivom lozicom cvito fisković

Ivo Lozica rođen je u najljepšem kraju otoka Korčule, u Lumbardi, gdje niski pošumljeni brežuljci i pješčane obale silaze mirno k moru. Na toj mekoj pješčanoj nizini, obrasloj vinogradima, okruženoj pučinom, nizom otočića, pelješkim i mljetskim brdima koja se u daljinama plave i gube poput mitoloških priviđenja, kao da se i nije mogao oblikovati kipar dinamična zamaha i monumentalnih težnji nego istančana lirskog izraza. Čovjek jasan i čist u svojim htijenjima poput mora na bistrim plićacima Lumbarde, osjetljiv i drhtav poput trstika kojima su nekoć bili ograđeni njeni raspjevani vinogradi, koji upravo zbog te osjetljivosti nije mogao zaniijekati svoje podrijetlo ni mimoći ljubav svoga kraja. S njim se radovao, uz njega umirao, i djelo mu nosilo sve oznake zavičaja.

Nametljiva i istaknuta monumentalnost bila je odvijek strana spomenicima i umjetničkom stvaralaštvu korčulanskih kipara koji su u toku mnogih stoljeća dali svoj udio razvitku našega graditeljstva i kiparstva na Jadranu od Marka i Petra Andrijića¹ do Petra Palavičinija. Njihova najvelebnija djela: gotičko-renesansna korčulanska katedrala i njen zvonik, renesansna dubrovačka crkva Spas, župna crkva u Blatu, stolna crkva i zvonici grada Hvara,² bezbrojne gotičke, renesansne i barokne palače, ljetnikovci, kule i javni spomenici ne nameću se niti gospodare skladom malih urbanističkih cjelina i krajolika u koje su usađeni. Njihova je veličina, uvjetovana oskudnom privrednom podlogom u toku dugih stoljeća, obuzdana i svedena sitnim i živahnim klesarskim ukrasom, odmjerenim plohamama i oblicima prema ljudskom mjerilu, udešena prema sredini i vremenu svog postanka.

Na korčulanskom tlu i oko njega od antičkih vremena oblikovali su se ili unosili mali ali istančani spomenici. U toj povijesnoj sredini nisu otkriveni ostaci velebnih grčkih i rimskih spomenika, saloničanskih vodovoda i amfiteatara, bračkih bazilika i mljetskih palača, iako je antički život još od prapovijesti i ovdje bujao, nego su u tom kraju nađeni fini kremeniti noževi, ilirske ruketvorine od pečene zemlje, čuveni natpis vitkih grčkih slova na kamevanoj ploči psefizme iz početka III stoljeća i još istančanije grčko-italske vaze,³ a zatim, na Majsanu tanko rimsko staklo, krhke stukadure, reljefne lucerne,⁴ bizantski novci, gotske kopče i ostali sitni predmeti kasnoantičkog umjetničkog obrta uz ruševine malih nedavno otkopanih bazilika,⁵ oratorija i zgrada poljskih imanja. Na tom su tlu kasnije čedni majstori slavenskih imena sagradili srednjo-

vjekovne crkvice,⁶ presvođene uskim svodovima uzdignutim na zidove oživljene lezenama i freskama, ukrašene pleternim reljefima,⁷ a zatim gotičko-renesansne ljetnikovce korčulanskih plemića, erudita i humanista, s perivojima i dvorištima, kapelama i odrinama na vitkim kamenim stupovima.⁸ U

⁶ V. Foretić, Otok Korčula u srednjem vijeku do 1420, Zagreb 1940, str. 326, 355; M. Gjivoje, n. dj. (3), str. 335.

⁷ Na Majsanu sam našao ranosrednjovjekovnu crkvicu polukružne apside i pleterne ulomke kamene grede i trokutnog zabata oltarne pregrade koje ću doskora objaviti. U gradu Korčuli našao sam kameni ulomak s pleternim ukrasom IX—X stoljeća. Jedan ulomak iz XI stoljeća poznat je i u Žrnovu; I. Fisković, n. dj. (5), str. 17—24.

⁸ Neke od tih ljetnikovaca utvrđeni su kulama i puškarnicama. Od mnogih su ostali ulomci, svodovi od sedre u prizemlju, renesansni i gotički prozori okruženi izmjeničnim zupcima, zidni ormari i umivaonici iz XV—XVIII stoljeća koji pokazuju ladanjsku kulturu onih vremena. Na nekima su uzidani istančano klesani grbovi s delfinima, galebovima i voćem. U dvorištu kuće Ante Miline »Rutek« ulomak je nadvratnika s grbom u kojemu su ruže i orao, a pod njim renesansni natpis iz 1482. godine, koji se slaže s gotičko-renesansnim ulomcima toga ljetnikovca iz kraja XV stoljeća:

MARICLIANA · CCCC · DOMVS · LXXXII

Na drugom nadvratniku je natpis:
· IN · NOMINE · IHS · OMNE · GENV ·
FLECTATVR · M.D. XXVII

U vrtu Markovine je natpis sa ljetnikovca korčulanskog biskupa Splićanina Manole:

FRANC. ^{VS} MANOLLA SPALATEN
EPVS CVRZOLEN. ANN. DNI MDCLV

Na dvorišnom ulazu kuće Franka Bačića uzidan je barokni grb korčulanskog biskupa Zadranina Tome Trialija (1761—1771). U dvorištu je ostatak ljetnikovca s gotičkim prozorom, nadvratnikom s gotičkim Kristovim monogramom IHS i zidnim umivaonicama. Očito je, dakle, da su korčulanski biskupi na svom imanju spomenutom u Lumbardi u XIV stoljeću (V. Foretić, n. dj. (6), str. 327) obnovljali svoje ljetnikovce u XVII i XVIII stoljeću. Na kući Frana Lipanovića-Pinčera barokni su ulomci i natpis ADI 13 LUIO 1772. Neka imanja spominju i korčulanski arhivski spisi:

25. julij 1545 Ser Francisci cizinovich ... in giardino nec in domo in lumbarda ...

Korčulanski spisi, sv. 121, sv. 3, Historijski arhiv u Zadru.

16. II 1592. spominju se u Lumbardi vrtovi plemića Ambroza de Paulisa, vrt i dvorište (cortivo) Frana Tronconea.

Korčulanski spisi, sv. 253, str. 215. Historijski arhiv u Zadru.

22. II 1601. spominju se vinogradi plemićke obitelji Gabrielis u Lumbardi.

Korčulanski spisi, sv. 251, str. 33. Historijski arhiv u Zadru.

1603. Vikar Gabrielis posjeduje u Lumbardi vrt (giardino) s povrćem (verze).

Korčulanski spis, sv. 249, str. 151. Historijski arhiv u Zadru.

Vinograde, voćnjake i polja nadzire i tih godina pudar (il pudaro di Lumbarda).

Korčulanski spisi, sv. 253, str. 147, pod nadnevkom 27. V 1606. Historijski arhiv u Zadru.

17. XI 1605. spominje se i gastaldo e fratelli della confraternità di San Roco in Lumbarda.

Ibidem, str. 134.

Prema svemu tome vidi se da se na plodnim i lijepim poljima i uvalama Lozičina zavičaja razvijala od XV stoljeća ladanjska kultura. Vidi u: I. Fisković, n. dj. (5), str. 76—77, 116—118. Neke kaštele u Lumbardi spominje i M. Gjivoje (Kašteli otoka Korčule, Zbornik otoka Korčule, 2, Zagreb 1972, str. 171—178). Sve njih, one rustične i one u skladnim omjerima i prostornim rješenjima renesanse, treba proučiti, jer zaslužuju posebnu studiju.

¹ C. Fisković, Korčulanska katedrala, Zagreb 1939; C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku, Zagreb 1947.

² Istražio sam veći dio spisa o gradnji stolne crkve i njenog zvonika, iz kojih se vidi da su njihovi graditelji korčulanski majstori Marko i Nikola Karlić, Marko Pavlović Milić, Ivan Pomenić, Nikola Marinov Vlahotić, Toma Azali, Marko Čeljubin, Vicko Portolan i ostali od XVI do XVIII stoljeća. Rad o stolnoj crkvi doskora ću objaviti.

³ Vidi radove P. Lisičara i D. Rendića-Miočevića u bibliografiji. M. Gjivoje, Otok Korčula, Zagreb 1969, str. 370, 372.

⁴ C. Fisković, Tri ranokršćanske lucerne sa Majsana, Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata, Zagreb 1970, str. 689.

⁵ I. Fisković, Kulturno-umjetnička prošlost Pelješkog kanala, Split 1972, str. 76—78, 116—119; Isti, Ranokršćanske crkvice na Sutvari, Gubavcu i Lučnjaku kraj Majsana u Pelješkom kanalu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV—LXVII, Split 1965.

vrсноći pojedinih reljefa, u skladu mjera jednako kao i u obuhvaćanju prostora mnogih od tih korčulanskih kamenih ostvarenja vidi se istančanost postignuta postepenim razvojem klesarskih radionica a ne pojavom istaknutih majstora.

Kamenari tih radionica trudili su se u kamenolomima radi ostvarenja likovnih oblika dugi niz godina, pomoću obrazaca romanike i gotike, pa renesanse, baroka i klasicizma. Svi ti korčulanski majstori rodova Andrijića, Karlića, Pomenića i ostalih iz pokoljenja u pokoljenje sve do Ložićina oca klesali su građevne dijelove, kamene reljefne cvjetove, prepletene lisnate glavice, vitke stupove i profilirane vijence, sastavljali trifore i zidne umivaonike. Svim tim raznolikim kamenim ukrasom oblikovali su pročelja crkava i palača, javne spomenike, unutrašnjosti kuća a i čitave ulice i trgove. U svom sitnom građevinskom ukrasu, upletenom vješto u zidove, postigli su korčulanski klesari i zidari od Ulcinja do Mletaka bezbroj različitih ostvarenja svoga umjetničkog obrta, ali pravu zaobljenu plastiku — samostalno postavljeni kip — izvajali su malokad, jer ih uz ostalo skučavaše i natrpanost ograničenih narudžbi, neprekidna potražnja i žeđ za kamenom izgradnjom u dalmatinskim selima i gradovima čiji žitelji nisu nikad poticali umjetnički rad radi same umjetnosti.

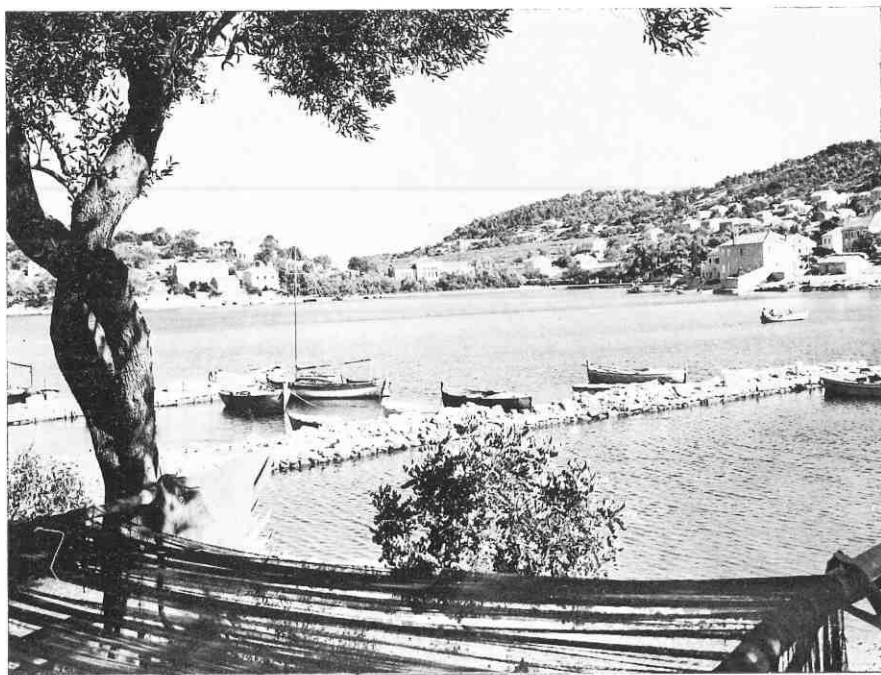
U tom užurbanom radu i neprestanoj zauzetosti, u potražnji za zaradom, bit će da se ugušilo mnogo tek začelih darovitosti, mnogo nepropupalih htijenja mladih klesarskih pomoćnika zamorenih i iznemoglih u svom teškom i skućenom poslu. U svom obrtničkom krugu oni nisu imali prigode ni mogućnosti otrgnuti se od svoga osrednjeg meštra i ograničenog poslodavca i otvoriti slobodan put vlastitom razvoju.

Tek se nakon nekoliko stoljeća slobodnija mogućnost rastvorila Franu Kršiniću,⁹ Petru Palavićiniju,¹⁰ Trpimiru Ivančeviću, Ivanu Lozici i bratu mu Luju Lozici, Radoslavu Duhoviću a i samoukom Ivanu Jurčeviću Knezu.¹¹ Njihovo je kiparstvo niklo u našem stoljeću kao prirodni slijed i nastavak te tanane kulture stvorene na dohvat ljudske ruke, a kao zreo plod pitome primorske krajine koja je nakon dugih stoljeća mučnoga rada tražila pravi pročišćeni umjetnički izraz kao cilj stvaralaštva. Tek je

⁹ Kršinić, monografija u izdanju Grafičkog zavoda Hrvatske, Zagreb 1968.

¹⁰ K. Strajnić, Pera Pallavicini, Zagreb 1920; K. Ambrozić, Petar Pallavicini, Književne novine, Beograd 1959, 101.

¹¹ M. Gjivoje, n. dj. (3), str. 280—284.

ovo pokoljenje obistinilo taj doseg širim zahvatom, plastičkim oblikovanjem a djelomično i izborom motiva za svoja kiparska djela.

Ponijeli su odatle, iz stoljetnih radionica, ljubav za obrt, a i urođenu snagu da ga svladaju, istanče i umjetnički produhove.

Ali ne bijaše im dovoljno nasljedstvo prisnog dodira pređa s kamenom, nego im prilike omogućile da se oslobode obrtničke skučenosti i približe onim velikim evropskim umjetničkim strujama i vodećim likovnim umjetnicima svoga vremena koji su im bili srodni, bio to Čeh Jan Štursa s likovima punim lirske i čovječje osjećajnosti, Francuz Aristide Maillol sa svojom mirnom antičkom uravnoteženošću ili Ivan Meštrović s onim svojim djelima koja nisu retorička ni dinamična.

Kršinić i Palavićini cjelovito su i dosljedno zao kružili svoje djelo koje nas ne uzbuđuje patosom, ne nameće nam se prkosom, ne zaglušuje usklicima, a kad poprima veće razmjere javnog spomenika ne podređuje niti vrijeđa sklad okolice nego se s njom stapa.

Pred njima se razvijao Lozica. Učio je kod Meštrovića i Kršinića, bio u neprestanom dodiru s njima pa im se i nije u svom prvom rastu mogao oduprijeti niti ih mimoći. Pogotovo nije mogao izbjeći Kršinića koji se svojom vrsnoćom istaknuo, to više što mu je on bio učitelj, rođen u istom zavičaju, a Lozica je bio privržen svemu što je bilo iz njegova rodnog kraja. Portretirao je stoga svoju braću, sestre i rodbinu, iz Lumbarde je uzimao motive svojih likova: djecu, pržinare, ribare s ostima, veslače i žene s mjehovima vina. Pod tim je suncem popravljao svoju kuću, njegovao mali voćnjak, sanjario kako će neke voljene predjele oplemeniti kipovima, maslinama i čempresima. Koliko je bio privržen i kako je prisno znao prodrijeti u istinsku, humanu ljepotu kućnog ognjišta i dječjeg doživljaja u njegovoj bijedi, svjedoči ulomak iz jednog njegova pisma, u kojemu piše o radosti malog mu brata Luja kad su stigle jabuke koje su bile poslana roditeljima u ono ratom osiromašeno selo:

»Doma su bili jako zadovoljni onim paketom. Kad je stigao, nije bilo ni oca ni majke kod kuće, pa je mali brat sjedio na njemu sve dok nisu došli da ga otvore. On je, siromah, čitavo vrijeme uživao u mirisu jabuka.«¹²

Takva istančana zapažanja, a ona su se često javljala u razgovorima s njim u ateljeu i u šetnjama, morala su se neizbježno odraziti i u njegovu likovnom stvaranju.

Rastajao se od toga kraja kao i mnogi mladići koje je siromaštvo prisililo da odu na mučnu pečalbu u daleke zemlje. Teško im je bilo ostaviti svitanja, kad su ostima na pramcu svog čamca obilazili bonacu uvala, sami sa svojom sjetnom pjesmom. Ona otkriva njihovu prisnu povezanost s ljepotom kraja kojoj se povjeravaju tražeći njenu vjernost:

Zbogom moja od Lumbarde valo
Kad sam kanta sve je odavalo.
Druga mladost kad bude kantati
Valo moja nemoj odavati.

Vraćaju se stoga i danas žeravi starih ognjišta, na taj pijesak na kojemu zri »grk« i pužu dinje između mekih otisaka dječjih, djevojačkih i galebjih nogu.

Tom kraju svijetlog djetinjstva vratio se u najtjeskobnijim danima svog života i Lozica, tražeći u vedrom zatišju drevnoga ribarskog i vinorodnog sela mir u kojemu je htio stvarati svoja djela. Lumbarde se brzo vratio i s neizbježnog pariskog hodačača velikim majstorima, ali mu zavičaj nije mogao ponuditi svakidašnji kruh koji je trebalo zarađivati za sebe i siromašnu obitelj, a za to nije bilo dovoljno klesati i oblikovati male kipove i nuditi ih na jeftinom i oskudnom likovnom tržištu koje su ionako bili zauzeli stariji i dovitljiviji. Prihvatio se stoga da nadzire klesare a i da sam kleše Meštrovićeve karijatide za grobnicu Neznanog vojnika na Avali. U teškoj i iskričavoj prašini i iverju jablaničkog granita, na šupljim skelama u daščarama na splitskim Mejama, to sporo klesanje granitnih blokova visokih četiri metra bilo je veoma teško. Iscrpljivalo je i Grgu Antunca i Lozicu, Dujma Penića, Šimu Dujmovića i svih onih tridesetak klesara, brusaa i puntera.¹³ Klesali su taj hladni granit, brusili ga karbundumom i, nakon poliranja izrađenih oblika sastavinom cinaša, sumpora i kamene kiseline, kipovi su zasjali tamnosivom bojom, ali su radnici bili umorni. Usprkos ljubavi jedne žene, bljesku mora i mirisu žuke na tim marjanskim prisojima Lozica je bio zamišljen kao putnik koji ne može sagledati cilj svog puta, a želi što prije izreći poruku koju u sebi nosi.

12

Godišnjica smrti kipara Iva Lozice, Slobodna Dalmacija, Split, 1. IV 1950.

13

C. Fisković, Meštrovićeve karijatide, Obzor, Zagreb, 7. X 1936.

Dočekao je u tim daščarama jesen i gledao poput Luke Botića kako južina »lomi granje maslinam i smokvam« i gladi »kadulju blijedu«. Tu smo se u listopadu, kad su Meštrovićeve karijatide bile dovršene, spremali posjetiti Italiju. Čitali smo tada Matošev »Pod firentinskim šeširom«, putopise Anatale Francea, Batušića i Crnjanskog. Lozica je promatrao kipove Donatella i Verocchia iz knjiga koje sam mu donosio, ali u Firenzu ni u Rim nismo otišli. Jedva je dočekao da prione svom kamenu, drvu i glini koji su mu se nudili svugdje po toj daščari u kojoj je slikao svoje mladenačke akvarele Ismet Mujezinović.

Potomak stare lumbarajske obitelji¹⁴ koja se spominje u XVIII stoljeću, sin marljivog i ustrajnog kamenara, Ivo Lozica nije gubio dane, htio je što prije svladati urođeni mu očevo obrt i oblikom izraziti svoja htijenja, predstaviti se. Počeo je nastupati na izložbama u želji da se ustali u Zagrebu, gradu svoga školovanja, i da se oslobodi svih životnih zapreka koje golorukom početniku sprečavaju slobodu rada. Ali brige i teškoće navirahu, i teško ih bijaše u onim prijeratnim nestalnostima svladati. Oskudica, skrb za sebe i roditelje, za braću i njihovo učenje, za zdravlje sestara, za hranu i zimski ogrjev izgrizali su potihom njegovo vrijeme, a on je želio slobodne i mirne dane stvaralačke predanosti, to više što je sumnjao da će rat, koji je predosjećao, polomiti sva njegova ostvarenja i nade. Tom su bojazni prožeta mnoga njegova pisma, kratka i najobičnija ali puna potištenosti u kojoj se osjeća i klonulost i tjeskoba onih teških dana uoči i na početku četrdesete godine. Iako ne bijaše beskućnik, jer je upravo bio namješten na Akademiji i ušao u svoj atelje, ipak su nedostatak sredstava i kućne njege, mora osame i zloslutnih misli trgali i rušili njegova mladenačka htijenja. On je danomice iz bezbroj krvavih nasilja koja se zbivahu u svijetu uviđao da neće moći ostvariti svoj umjetnički poriv. Tek kao odušak iz te tjeskobe

svakidašnje i bezizlazne blještalo je u daljini čvrsto tlo juga, obala Lumbarde spoznata u djetinjstvu otrgnuta ali ne zaboravljena ni iščupana iz srca i snova. Ali i ondje se bijaše ugnijezdila bijeda, i nije bilo ni od čega živjeti a kamoli brati kamen i stvarati.

Tada je, dakle, u buđenju njegova najpunijeg stvaranja, počelo i njegovo lagano umiranje. Očitovalo se najprije u ukorijenjenoj, neodoljivoj, dječjoj čežnji za Lombardom. Ponavlja se u nekoliko pisama koje je Lozica pisao ponajviše od 1940. do 1942. iz Zagreba svojoj prijateljici Milevi T. u Split:¹⁵

»Kad ja svršim figuru a kad Kosto¹⁶ bude gotov sa školom napustit ćemo korporativno Zagreb, no naravno, ako se do tada ništa ne dogodi što bi nam omelo namjeru. Dakle za kojih desetak dana ćemo biti doli . . . Ne znam kome ću kuću ostaviti pa mi je to za sada najveća briga, a želio bih čim prije i što dulje ostati dole da se odmorim i ogrijem . . .«.

Zaželio bi se Lumbarde osobito zimi, kad nije imao dovoljno sredstava za ogrjev:

». . . Pričala mi kako je lijepo sprovela karneval, kao i Ti. Od nas je samo Kosto bio vani, a mi smo po običaju tj. kao i ostale dane bili doma . . . Mi smo ostali bez drva a u Zagrebu se samo danas na kila može kupovat . . .

Gadna je ova zima . . . Marija mi je pričala da će otići dolje u proljeće ali ne znam točno kada.

Ja bih također želio da malo dođem na sunce da bar na nekoliko dana pobjegnem odavle. Idućeg ljeta ću svakako na Lombardu, no to je još uvijek tako daleko — do tada koli živ, koli mrtav.«

Zbog bijede morao je ostati u Zagrebu, hraniti se po menzama, trpjeti nahlade i studen, na što joj se tuži u pismima: ». . . Danas je ovdje a i svaki dan lijepo vrijeme, samo je strašno hladno, mnogo gore nego kad si Ti bila, svako je jutro 4—5 i 6 ispod nule. Meni su noge po čitav dan hladne pa sve do kasno u noći. Drva moram opet nabavit jer će zima trajat još najmanje mjesec dana.«

14

Među najstarijim članovima obitelji Lozica u Lombardi se spominje potkraj XVII i na početku XVIII stoljeća i kiparov predak i imenjak Ivan:

Die 16 martij 1721.

Anna filia Ioannis Losizza et Magdalenae jugalium domi baptizata fuit a me reverendo parcho Ioanne Mirosevich delata vero fuit ad ecclesiam parochialem, ubi sacrae ceremoniae peractae fuerunt iuxta rituale romanum. Patrini fuerunt magister Ioannes Milovich et Regina de Novo. Dne 31. prosinca 1722. kršten je u Lombardi Frano sin, a 8. rujna 1727. Marija kći Ivana Lozice.

Knjiga krštenih XVII—XVIII stoljeća. Župski ured u Lombardi. U toj knjizi zabilježeni su i preci kipara Frane Kršinića iz XVIII stoljeća. Sve to dokazuje starost i udomačenost tih rodova u ovom mjestu, odatle i njihova prisna povezanost sa zavičajem.

15

Pisma njoj upućena gospođa M. T. je ostavila piscu ovih redaka.

16

Kipar Ante Kostović.

Cesto je i ljeto morao provoditi u zagrebačkoj sparnini: »Ovdje je prilično toplo« — piše svojoj prijateljici Mariji Glavočić u Split, »ali ja ipak više volim nego zimu. Najrađe bi bio sada dole u Splitu ili na Korčuli, ali što se može kad se mora zarađivati kruh za zimu.«

Ljeti se umjesto ladanja i praznikovanja morao prihvatiti posla na izradbi Kršinićeva spomenika kralju Petru Karađorđeviću u Sarajevu odakle piše Milevi:

»Došao sam u nedjelju u podne pa evo sve do danas nisam došao k sebi od ove grozne vrućine.

U četvrtak ćemo valjda početi sa radom, ali uslijed toga što ću imati samo šeptrlje za pomoćnike, a i radi ostalih okolnosti pod kojima ću raditi ništa se ne veselim. Najgore mi je što nemam Kostovića a ni Andrije.¹⁷

Stanujem kod Mujezinovića, on se skoro ženi pa ću mu i kum biti, a onda odlazi na more sa svojom boljom polovicom.

Bez njega će mi biti dosadno pa mislim da će se opravdati moje sumnje u to da će mi biti lijepo. Nervozan sam očekujući početak tog posla.

Biće nas dosta a nastojat ću i upotrebiti sve moguće da budem u oktobru gotov.

Kako mi Ti živiš... znam da će biti i tebi teško ali se ipak kraj mora drugačije diše.«

I tako je umjesto u svježini maestrala, koji zamodri i osvježi svakog ljetnog popodneva Pelješki kanal i prodire u lumbarajske uvale, napregnuto radio u vrućini Sarajeva odakle se ponovo javlja prijateljici Milevi: »Radim u jutro od 7 h, pa na večer do 6 1/2 sa prekidom od 1 1/2 sata.

Na večer skoro svaku večer idem u kavanu sa Ismetom i nekojima njegovim prijateljima. Više puta se jedva kući dovučem, a kadkada ni toliko, ostanem spavat kod Ismeta, kad mu nema gospođe, a doma mi se ne ide.

Ove dane sam očajno prehladen a uz to i nervozan, nervozan sam kao nikad dosad. Nestrpljivo čekam na svršetak ove gnjavaže, a još k tome pomisao da bi mogao biti pozvan u vojsku još prije nego dovršim s poslom i dođem i k Tebi.

Kada bi išlo sve onako kako sam predvidio i kad me ništa ne bi spriječilo mogao bi biti u Splitu oko 10. dojučeršnjeg mjeseca.

Vrag bi znao što će biti do tada.«

I ljeto provedeno na povratku iz Sarajeva u Zagrebu ispunjeno mu je radom koji ga iscrpljuje, kako se to vidi iz pisma gospođi Milevi: »... Kako Ti nisam pisao odmah, ima više razloga a glavni je taj, da sam zbilja bio umoran, svaku večer, jer sam po čitav dan radio kod Meštra na onom reljefu, kojega sam započeo kad si Ti tu bila, a ovaj zadnji tjeđan sam morao završiti... Kako živim, to bi ti i Gamulin mogao reći. Svaku večer sam u 8 h doma... a sad sam opet umoran a usto me bole mišice od jučerašnjeg klesanja, naime radio sam kod kuće.«

Ni namještanje na Akademiji likovnih umjetnosti, ni nagrade na natječajima, ni otkupi njegovih radova ne raduju ga osobito. Voljena žena je otputovala, a on se povlači u svoju osamu: »Danas je već 17 dana kako si otišla, a čini mi se strašno puno. Kod mene nema naročitih novosti, uvijek ima po nešto rad čega se moram ljutiti inače je dosadno.«

Jedino ga ljepota zemlje privlači svojim slobodnim rastom, pa se raduje a i strepi nad vrtom svoje kuće, i piše o tome Milevi u dva nedatirana pisma: »Trn se je skoro sav primio, polako napreduje, ali ako bude preko ljeta zaljevan biće dobar i ako ga neko ne očupa za moje odsutnosti...«

»Da vidiš koliko su hrastovi narasli već je svaki preko 20 cm, a cvijet je skoro propao, ima svega 2 lista i to jedan nerazvijen a drugi žut.« I tako, gledajući rast ali i venjenje nedoraslog bilja i cvijeća, u koje se njegova istančanost uživiljavala, on nastupa među najmlađe u Akademiji, predaje, radi, ali se sve više povlači u osamu. Poneku večer prosjedi u kavani s Kršinićem,¹⁸ zamišljenim nad ratnim danima koji dolaze, a prirodjena ga sjeta traj-

18

Iako stariji od njega, kipar Frane Kršinić bio je često u društvu svoga mladog učenika. Njihovi razgovori bili su često ispunjeni čežnjom za pitomom uvalom »Pržina« gdje se u moru prepleću odrazi njihovih sućelice podignutih kamenih kuća. Često su se sjećali zajedničkog ribarenja koje su hektorovićeovski, nasljedno a ne hobijevski, oba potomka starih ribara voljela. U doba rata i porobljenja njihova zavičaja ta se čežnja za ribarenjem u njima atavistički pojačala. »Frane i ja« — piše Lozica u travnju roditeljima iz Zagreba u Lumbardu — »stalno sanjamo da smo u Lumbardi, a Frane još i to kako salpaje popunice i hvata jastoge. Čini mi se da bi mo oba bili sretniji kad bi mo mogli kneze loviti kao što smo to i prošlih godina.«

Pisma Iva Lozice; tekst prepisao i za tisak priredio A. V. Mihičić, Zbornik otoka Korčule, 1. Zagreb 1970, str. 58. Vidi i: J. Ritig, Kod majstora Kršinića, Ilustrirani vjesnik, Zagreb, X, 1947.

Kipar brončane grupe i reljefa »Ribari« i sada, kad ljeti svraća u svoj zavičaj, ribari s ribarima svoga kraja, povezujući i tako svoj život sa svojim djelom.

no ispunja: »Najnovija novost kod mene je to da su me predložili za profesora na Akademiji pa ću valjda novim proračunom biti i imenovan, ako sve to ne poremeti nešto drugo...«, piše on 23. listopada 1940. Milevi kojoj u drugom pismu nastavlja: »Kod mene je sve po starom, samo što se u najzadnje vreme nerviram, naime moram biti svako prije podne na Akademiji. Vreme mi je isprekidano, dok dođem doma posle podne ostane mi jako malo vremena za rad jer pada brzo mrak a prostor na akademiji koji će mi služiti za atelier nije još uređen da bi mogao ostati tamo čitav dan, pak ti tako muku mučim. Ti znaš da sam ja najsretniji kad mogu raditi, ovako nisam ni tamo ni amo, nego se samo žderem... Hranimo se svi slabo, poskupilo je sve strašno a po menzama je svakim danom gore...«

Tjeskoba sve jače ispunja tog lirika:

»... Sada mi je prilično gadno« — piše joj ponovo iz Zagreba 22. studenoga 1940 — »ali što se može. Naročito sam jučer i danas nekako šašavo raspoložen, utučen i žalostan, no nadam se da to neće dugo trajati... M. nisam uopće vidio, a sigurno i ona teško podnaša zimu kao i ja.

Kod kuće nam je toplo, ali se zato strašno mnogo troši, mislio sam da će nas drva iznijeti čitavu zimu, međutim skoro smo već pri kraju... Kosto je po starom, da ga nema bilo bi zbilja jako tužno, on bar ostane sa mnom sjedit na večer jer idem obično dosta kasno u krevet. Kršiniću je bolje ali još neće moći raditi za jedno 14 dana pa ja sam po malo gulim konjusinu. Dani, odnosno dan mi dosta brzo prođe uz posao, ali večerom sam utučen, stalno mi nešto fali...«

Ali nije to samo njegova potištenost, u njoj se zbio strah mnogih, a osobito onih koji ništa od života nisu tražili nego spas od ubistava, zatočenja i mučenja što već ispunjavahu Evropu. On nije mogao izdržati strahote koje su se zbivale oko njega. I tada se Lumbarda javljala kao utočište: »Veselim se što ću neko vrijeme biti na moru« — piše bratu u lipnju 1941 — »jer će mi to mnogo koristiti, odmorit ću se i sigurno oporaviti. Tu već postajem nenasnosan sam sebi, radim vrlo malo i nikako se ne mogu koncentrirati u posao.«

Slično ponavlja i u listopadu te godine:

»Možda ću i ja doći doma, a bilo bi najbolje za moje zdravlje. Još sam uvijek na starom mjestu, ali do kada, to ne znam. Radim vrlo malo, jer kako i sam znaš, treba imati mogućnosti a i inspiracije«, i spominje zatim sliku svoga mirnog i pitomog zaljeva, Bufala, u kojemu se sljubljena s kamenom i

krošnjama sunča i odrazuje u moru njegova prizemnica. »Zamišljam kako bi mi bilo u Bufalu«, ali odmah dodaje: »Samo se bojim da ne bih imao ni za cigarete.«¹⁹

I što krutost rata postajala je krvavija, njegovu su osjetljivu narav lomile sve tjeskobnije slutnje. Prestrašen cenzurom on ne spominje zločine s kojima se suočava nego oprezno piše u travnju 1942. u Split:

»Ovih dana su mi lijevali masku, tako da sve ispada kao nekakve zle slutnje... Sve što radim, činim iz proste navike isto tako kao što pušim. Ustajem, odlazim iz kuće u školu, radim, sve to, kako ti rekoh, iz puke navike. Nešto i napravim manje više dobro, ili ako hoćeš slabo, no to nije ono pravo. Sve moje stvari koje sam napravio, kojima sam se jako veselio počeo sam sada osjećati kao nekakav balast koji me sve više i više tu prikiva. Bio bih sretan kad ne bih baš ništa posjedovao.«²⁰

Bila je to žalosna spoznaja mladog umjetnika koji je, obuzet i obradovan dotada svojim umjetničkim stvaranjem, odjednom uvidio da je ono suvišno, pa čak i zaželio da ga nije ni ostvario. Lozici su, dakle, suočenom sa strahotama rata, bile zamrle radost stvaranja i svijest o vrijednosti dosada stvorenog.

Ali mu se u toj praznini i mraku javljalo proljetno lipanjsko sunce s propupalim vočkama i maestralom, neodoljivo priviđenje rodnog otoka protkano sinovskom ljubavlju. To se otkriva u pismu bratu pisanom u lipnju 1942. iz Zagreba u Lumbardu:

»Tamo je sigurno lijepo vrijeme. Bit će trešnje i višnje da cvjetaju, a sunce već sigurno dobro grije i majstrali pušu. Stari mi je pisao da je bio u Glavat, ali da su mu dupini požderali i ribu i mriže. Već mi je pisao nekoliko puta da je veliki limun pred kućicom prozebao, ma ja mislim da će opet baciti mladice.«²¹

¹⁹

C. Fisković, Svjedočanstvo o ubijstvu Ivana Lozice, Partizanski spomenici, Split 1945. str. 11; A. V. Mihičić, n. dj. (18), str. 56.

²⁰

C. Fisković, n. dj.; A. V. Mihičić, n. dj.

²¹

C. Fisković, n. dj. (19), str. 12. Usporedi A. V. Mihičić, n. dj. (18), str. 58.

I u lipnju te godine on nije mogao izdržati te tjeskobe ni gledati oko sebe nasilja, iako je mogao prikriven šutnjom i okružen prijateljima živjeti u svom zagrebačkom ateljeu, mikelandelovski tiho podnositi težinu onih dana
 »mentre ili danno e la vergogna dura«
 (dok vlada zlo i dok sramota traje).

Ali povezan sa sudbinom svoje zemlje Lozica nije tražio čahuru sna niti skamenjenje kao veliki kipar iz Caprese. Nije se mogao pretvarati ni plutati u ništavilu.

Napustio je Zagreb, zaposlenje, atelje, mali zasađeni vrt i stigao u Split. Ali i u tom sunčanom gra-

du bijahu zamrle sve radosti, mnogi bijahu ušutjeli, mnogi otišli da se bore. U perivojima Meja stražarile su tuđinske straže, na sunčanim pročeljima crnjela su se porobljivačka, ali i crvenjela oslobođilačka gesla.

Ispratio sam ga u predvečerje, u strahu od »copri-fuoca«, na raskršću Stagnje i Borčićeve ulice u usplamtjelom Velom Varošu, i danas, kada prođem kroz te tijesne ulice, spopadne me njegova ispovijest o tjeskobi koja ga je mučila u Zagrebu i o odluci da se ne vraća u svoj atelje. Rastasmo se s obećanjem da ćemo se doskora sresti u onom našem vjetrovitom, modrom kanalu između krševite Vipere i tihoga Bilog žala.

U okupiranom zavičaju nije našao ni zavjetrinu ni vedrinu neugaslog djetinjstva. Krvave tjeskobne magle 1943. godine bijahu pritisle ljeta i on im se uzalud pokušavao oprijeti radom: »Modeliram pomalo« — piše iz Lumbarde u ožujku te godine svojoj prijateljici — »pa onda opet bacim, tako mi dani prolaze.«

U rodnoj kući je nestašica svega, a kretanje je ograničeno pa se ni u voljeni zaljev ne može otići; prijevozi čamcem bili su zabranjeni, mreže i jedra trunuli u spremištima, ribarski leuti i čamci venuli na suncu kraj okupatorskih bunkera. »U Bufalo ne idemo. Smokve i grožđe su nam spas za sada«, piše Milevi 8. rujna 1942. iz Lumbarde.

I prestao je raditi.²² Pridružio se najmlađima i vršnjacima, svojim seljacima koji su ustali u obranu zemlje,²³ pa je stoga osumnjičen, zatvoren i mučen.

Čitav je život, dakle, ostao vjeran zavičaju. Likovnim govorom izrazio je stoljetnu težnju za izrazom njegovih klesara sputanih teškoćom obrta i života, da zatim, kad je naučio likovno izražavanje, prikaže u portretima i genre-kipovima njegove ljude, djecu, djevojke i starice, radnike i ribare, i da se na kraju

u najtežim danima ropstva pridruži njegovoj pobuni i bude u svom voljenom selu strijeljan u osvit proljeća 1943. s trojicom mladića iz toga kraja.²⁴

Nad njima su se na strelištu nadvile, kao znamen iskonske ljubavi okrvavljenog zavičaja, žene, matere i sestre. Pjesnik Šime Vučetić, rođen i sam na tom otoku, opjevao je Ložičinu sestru:

»... maramu bijelu
izvadi iz džepa strijeljanoga brata.
Pa njom mjesto suza, kao znoj sa čela,
obriše krv s lica i mrtvih usana,
čarape mu svuču krvlju natopljene
i poljubi noge crvene od rana.«²⁵

Ložičin je put završen.

Naša je likovna umjetnost često doživljavala tragedije. Mnoge mlade i darovite umjetnike obeshrabrila je bešćutna okolina i rano su prestali stvarati, neki su svoj nemir završili u ludnici, mnogima su bijeda, bolest i rana smrt spriječile razvitak, neki su počinili samoubojstvo, neki pali na bojištu, umrli u tamnicama.

Iva Lozicu zadesio je u tom tragičnom i dugom slijedu najokrutniji udes.

Ne možemo doznati svu bol njegovih posljednjih dana, iako se iz nekoliko ulomaka sačuvanih pisama otkriva predosjećanje smrti, koje se ispunilo. Ali tko će sagledati njegove oči u onom trenutku kad su njega i drugove mu vozili okovane u čamcu kraj maslinika, kamenoloma i vinograda rodno kraja gdje je on htio sagraditi atelje, zasaditi voćke, prehraniti obitelj? Tko će s njim probdjeti noći u zatvoru dok proljeće pupa i na starim korčulanskim zidinama, a on misli na smrt i na neostvarena djela.

24

C. Fisković, n. dj. (19); A. V. Mihičić, Herojska smrt, Posljednji dani Iva Lozice, Naprijed, Zagreb, br. 13, 27. III, 1953, str. 6—9; I. Ladika, Najdraže to je život, Ilustrovani Vjesnik, Zagreb, br. 160, od 18. IX 1949, str. 8—9; Ivan Lozica, posmrtna izložba od 20. XI do 6. XII, Zagreb 1954; Memorijalna izložba umjetničke galerije Dubrovnik, Ivo Lozica, Dubrovnik 1961; I. Drmač, O trogodišnjici mučeničke smrti Ivana Lozice, Slobodna Dalmacija, Split, br. 362 od 7. IV 1946; M. Boglić, Ivan Lozica u sjećanjima brata i učitelja, Vjesnik, Zagreb, 5. XII 1954; M. M., Umjetnost Ivana Lozice, Slobodna Dalmacija, Split, 1. I 1955; J. D. (Depolo), Tragični plotun, Vjesnik, Zagreb, 27. III 1958; J. Depolo, Prekinuto stvaralaštvo, Vjesnik, Zagreb, 30. VII 1961; F. Š., Memorijalna izložba Ive Lozice u umjetničkoj galeriji u Dubrovniku, Slobodna Dalmacija, Split, br. 5138 od 25. VIII 1961; M. Cetinić, Čovjek, umjetnik, borac, Slobodna Dalmacija, Split, br. 5632 od 30. III 1963, str. 4; J. Baldani, Skulptura Ivana Lozice, Rad JAZU, 36, Zagreb 1971.

25

Š. Vučetić, Slava Ivanu Lozici, Slobodna Dalmacija, Split, 1. I 1946.

22

Nakon nakane da se pridruži partizanima skrio je u kamene međe u polju nekoliko svojih kipova i crteža koje su zatim nakon rata otkrili njegova sestra i A. V. Mihičić. On mi je o tome pisao dok smo u Splitu pripremali Ložičinu izložbu:

»Dragi Cvito,

Prekopali smo međe i bunke i pronašli smo osam plastika pok. Ivana Lozice. Gdje su ostala djela, to ne znam ni ja ni pokojnikova sestra. Crteže također nismo dosad pronašli; ali ima izgleda da bi ih mogli pronaći, pošto su bili svojedobno pohranjeni negdje zajedno s mojom robom. Nađemo li ih poslati ćemo ih po posebnom kuriru, mada ne znam hoće li nekoliko crteža i osam neprobranih plastika moći pred javnošću dolično predstaviti jaku umjetničku ličnost pokojnog Iva. To ti je mišljenje moje, a istog je mišljenja i pokojnikova sestra, jedina opunomoćena predstavica umjetnikove obitelji. Ti međutim radi kako znaš. Mogu li Ti biti ja u čemu pri ruci, piši ili javi i štogod budem mogao učiniti, učiniti ću Ti rado.

Da si zdravo!

A. V. Mihičić«

Arhiv Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora Dalmacije, Historijski arhiv u Splitu.

23

Starijem pokoljenju Lumbarđana također je bila nepodnošljiva talijanska okupacija u prvom svjetskom ratu. Nakon odlaska neprijateljskih vojnika iz Lumbarde, stanovnici zaseoka Kosova postavili su ovu spomen-ploču na staroj kući Ante Miline Šanka:

OVU PLOČU
PODIŽE
NA USPOMENU
OSLOBODENJA
19. IV. 1921
KOSOVO
U
LUMBARDI

Ostavio je samo svoje prvence iz kojih iskreno i uvjerljivo govori umjetnikova riječ puna obećanja i jamstva da će se potpuno likovno izraziti i odužiti svojoj zemlji do najveće svoje moći. I taj kamen i mramor, bronza, drvo, glina i crtež nemirnom i neminovnom izbirljivošću mladosti, rastom i težnjom k čistom obliku, sadržajem povezanim sa čovjekom, govore da je Lozičina darovitost u svom razvoju prekinuta, ali se u toku njegova petnaestogodišnjeg rada ipak očitovala i uvrstila u tok naše likovne umjetnosti. Ne treba stvarati mit o tom mučeniku: pao je s mnogima; ne možemo ni precizirati vrsnoću njegovih ostvarenih djela: ona nose sve mladenačke nedorečenosti, ali i mirna postepena postignuća, uspjehe s kojima Lozica stupa u red krčitelja novih putova našega kiparstva.

Rođen među kamenarima²⁷ nosio je u sebi obrtničko poštenje i vještinu obrade kamena, ali se okušao i u mramoru i bronzi, u terakoti i drvu. Počeo se realistički izražavati zapažajući pojedinosti i od-

like ljudskog lika, izraz lica, pokret i stav u slobodnom prostoru, koristeći se neodoljivim postignućima svojih učitelja. Od krutog i sputanoga realističkog oblikovanja i tetošenja pojedinosti prelazio je u cjelovito obuhvaćanje oblina, hvatajući jedrinu i punoću ženske puti, meko sagibanje kose i odjeće. Usprkos ublaženom postupku i zalaženju u dekorativnost i pastoralu, on je sve češće osovljavao svoje likove, obrađivao napon snažnih mišica i težio monumentalnosti, ali i sve čistijem obliku.

Napokon je 1941, na kraju svoga nasilno i surovo prekinutog razvoja, u svom mramornom ženskom torzu prišao sažetoj čistoći oblika blagih prijelaza i tančina, i time se približio modernom shvaćanju kiparske forme.

Lozica je dakle svojim umijećem i životom pridonio oslobađanju novijega likovnog izraza i slobodnijem životu svoje zemlje u koju je bio istinski i čvrsto ukorijenjen.²⁷

26

U knjizi krštenih župnog ureda u Lombardji ovako je uvedeno njegovo krštenje:

Anno Domini millesimo nongentesimo decimo 1910 die 15 mensis Augusti a me infrascripto Parocho baptisatus est infans masculini natus die decima mensis Julii hora 3 ante meridiana ex Antonio Lozica Barbareško Joannis filio et Anna Lozica Buzolić Antonij filia de Lombarda conjugibus legitimis cui impositum est nomen Joannes Lozica Barbareško. Patrini fuerunt Rochus Šestanović Krjan et Jacoba Lozica Antonij filia de Lombarda.

Pro fide ego Parochus N. Baničević.

27

Na rodnoj kući umjetnikovoj postavljena je spomen-ploča:

U OVOJ KUĆI ROĐEN JE 10. VII 1910.
IVO LOZICA
AKAD. KIPAR
PAO OD PLOTUNA TALIJANSKIH FAŠISTA
27. OŽUJKA 1943.

SVOM DRUGU I BORCU PODIŽE OVU
SPOMEN-PLOČU
UDRUŽENJE LIKOVNIH UMJETNIKA HRVATSKE